

БРАТ РОДНЫ. БРАТ МАЛОЧНЫ

Аповед

ЗАМЕСТ ПРАДМОВЫ

Сёлета мінае трыццаць гадоў ад часу масавага нішчэння беларускіх кніжак у БССР. Зьнішчана каля 2000 назваў накладам звыш 10 мільёнаў. Скажаў бы хто, што чужак-калянізатар, высяляючы беларускі творчы й кіраўнічы элемент у Сьбір, разбураючы культурныя асновы паняволенага народу, пераняў прыклад ад свайго блізьнюка-пачвары XX стагодзьдзя — гітлераўскае Нямецчыны. Гэта не зусім так. (...) У XVI стагодзьдзі маскалі спалілі Скарынавы кнігі ў Маскве, калі слаўны сын зямлі беларускае, выдатны навуковец і першадрукар, завёз іх туды для пашырэння.

Улада маскоўскіх цароў, баяраў і царкоўнікаў грунтавалася тады на гвалце й народнай цемнаце. Яны пільна сьцераглі, каб ніякі сьветач звонку не разagnaў цемры — асновы іхнага панаваньня. Усё, што бязь іхнага дабраславенства пранікала ў Маскоўшчыну, падганялі пад агульны назоўнік «ганьбы» й «ерасі». Баяліся, каб сьвятло навукі й праўды не дайшло да простых людзей. А Скарына ж якраз і перакладаў на беларускую мову й друкаваў кнігі Сьвятога Пісаньня «для пажытку й добра людю паспалітага».

Ёсьць выразная паралель між лёсам Скарынавых кнігаў у Маскве й тых, што амаль чатыры стагодзьдзі пазьней маскоўскія калянізатары спалілі ў Менску. Тут і там маскалі нішчылі беларускія навуковыя й культурныя каштоўнасьці, бо баяліся, каб народ не пазнаў праўды й ня стаўся вольным. (...)

Чужакі-акупанты стагодзьдзямі забаранялі народу тварыць свае культурна-навуковыя скарбы, нішчылі ў цяжкіх умовах створанае, заціралі-замяталі сьляды нашых продкаў, каб нашчадкі былі сьляпыя.

...Як жа гэта сталася, што народ наш, доўга прыгнятаны-ганьбаваны, пазбаўлены свае царквы, навуковых і культурных

інстытуцыяў, арганізацыяў, даведзены да жаклівае рабскае галоты, зусім бяспраўны, так паняволены, што ўжо пазьней, каб выплысці з гэтага жаклівага бяздоння, мусіў насамперш дамагацца «людзьмі звацца»; як жа народ гэты ня толькі ператрываў, але й захаваў сваю чыстую, багатую самабытнай культурай, народную душу? Дзе й у чым сакрэт народнае ўстойлівасці?

Адказу даваўся шукаць між жывых, намі знаных людзей. Гэтыя людзі жылі з намі й поруч нас. Трэба было адно ўмець іх бачыць, прыслухоўвацца да іх. У беспрасьветнай цемры яны выглядалі простымі, звычайнымі. Адылі яны розьніліся ад іншых тым, што тварылі, вялі як умелі ды безаглядна змагаліся з чужынцамі за свой быт і правы. Прыгадайце непісьменных, можна сказаць, вусных паэтаў і казачнікаў, вясковых мудрацоў, таленавітых мастакоў-самародкаў, сьпевакоў, якім чужынцы пазачынялі ўсе дарогі ў людзі. У вольнай сваёй дзяржаве, здабыўшы навуку, гэтыя людзі вялі б за сабой народ, былі б ягонай славай. Колькі ж нашых талентаў змарнела або, выхапленых з народнае гушчы чужынцамі-калянізатарамі, пасья сталася красой і славай чужых дзяржаваў і культураў!

Гэтыя народныя мудрацы й самабытныя творцы якраз і былі тымі жыццядайнымі клеткамі, празь якія ў чужой няволі пульсавала беларуская нацыянальная кроў. Гэта ў найбольшай меры былі тыя ўстойлівыя карані, якія ня мог падсячы чужы барбар-прыблуда. (...)

Працэс падсяканьня чужынцамі нашых народных каранёў, устойлівасьць і рост гэтых каранёў, цяжкое змаганьне з чужой навадай — тэма вялікая, удзячная й цікавая. Яна даўно кліча да працоўнага варштату творцаў беларускае культуры.

*Кастусь Акула, «Гараватка»,
1963 г.*

Дай, Боже, силы мне не соскользнуть с луча,
Сгорая на Пути — не превратиться в дым!..*

1.

— Саша, а дзе ж мама? — дзівіцца бацька, прыйшоўшы дамоў.

— Яна паехала... на машыне... белай... прыгожай такой, з чырвонай палоскай... зь вялікім дзядзькам доктарам... Тата, яна рабіла вось так: ой! ой! — і мой трохгадовы брат красамоўна выпірае лоб усёй рукой і падае на канапу.

Мяне яшчэ няма. Я яшчэ толькі ўваходжу ў гэты цудоўны, дзіўны, несудадны, незразумелы Сьвет.

Мой старэйшы трохгадовы брат яшчэ ня ведае, як зьяўляюцца на сьвет дзеці: яму скажуць, што ягоную, такую жадаемую, сястрычку пасья бясконцага зьбіранья грошай урэшце купілі ў краме.

Мая маці міжволі працягнула традыцыю свае маці, якая мела звычку нараджаць дзяцей, не пакідаючы працы. І маю маму яна нарадзіла проста ў полі, тады, «як аўсы дажыналі», так гаварыла заўсёды бабка. Яна ня памятае дня: у тыя часы народзінаў ніхто не спраўляў, а ў маміным пасьведчаньні запісана: «першая палова жніўня». Бабуля проста перавязала пупавіну й пайшла жаць далей: была гарачая пара. Маміным здзіўленым чатыром братам і сёстрам казалі: «Во, дзяўчынку знайшлі ў полі...»

Першыя схваткі мама адчула, калі рыхтавалася да вялікага мыцьця. Яна толькі-толькі замачыла бялізну. Баючыся, што, калі яе колькі дзён ня будзе ўдома, бялізна канчаткова згіне, яна выршыла хуценька парабіць усё, пакуль прыедзе «хуткая». Зразумела, ні пра якія пральныя машыны тады яшчэ ня ведалі, а вадзілі з калодзежа. Раз-праз мама кідалася на канапу, стогнучы й выпіраючы пот з ілба, потым ізноў кідалася да начовак, уражваючы гэтым майго маленькага брата, з чыіх расказаў і асабліва паказаў яшчэ доўга будзе пацяшацца ўся сям'я.

Мае бацькі жывуць цяпер у Менску; сюды яны пераехалі год таму. Брат нарадзіўся там, на іх радзіме, у Чэрвені, дзе яны сустрэліся й пажаніліся.

* Тут і далей: вершы беларускага паэта Аляксандра Вараб'я.

2.

Чэрвень — маленькі, непадалёк ад Менску, гарадок, чыё навакольле вядомае выключна сваёй глухаманьню — непразнаснымі лясамі й балотамі, поўнымі сваіх дароў — дзічыны, грыбоў, ягадаў. Асабліва дурніцаў, як іх там называюць. Дурніцы ў тых краёх збіраюць посьцілкамі — шчодры ягадны куст страшаюць над расьсьцеленай посьцілкай, потым ягады высыпаюць у ядро. Адылі дурніцы за добрыя ягады там ня лічаць. Чалавек рэдка цэніць тое, што мае багагата й на дурніцу.

«Чэрвень» ня ёсьць першай назвай гораду. Ён быў перайменаваны паводле назвы месяца, у якім быў «вызвалены ад польскіх акупантаў» на пачатку 1920-х. Мае бацькі ня любяць успамінаць пра тыя падзеі. Я пачую пра іх толькі аднойчы. І толькі праз колькі дзясяткаў гадоў даведаюся пра Слуцкае паўстаньне 1920 году супраць Савецкае ўлады ў гэтых мясцінах.

Старажытная назва гораду — Ігумен. Наўрад ужо там знойдзецца той, хто зможа ўспомніць сівую легенду пра манастыр, які насамрэч там існаваў, і ягоную ігуменьню. Тым больш ніхто ўжо ня памятае пра адважны, няўлоўны партызанскі атрад Б.Сьвентарэцкага, што ўдала дзейнічаў у мясцовых лясах пад час паўстаньня 1863—1864 гадоў. Пераможаныя ўрэшце незьлічоная расейскай арміяй, паўстанцы, пераважна шляхцічы, каб пазьбегнуць рэпрэсіяў, вымушаныя былі бадзяцца па лясах, потым наймацца фурманамі, кавалямі ці чорнарабочымі. Ніхто ўжо ня помніць, што не было тады ніводнага шляхецкага дому, дзе б не аплаквалі хоць аднаго свайго забітага, пакаранага ці зьнікллага бязь вестак.

«Мы жывем, пад ногамі не чуя страны».

Дрымотная глухамань.

Пасталеўшы, я паспрабую даведацца ад маіх сваякоў пра паходжаньне маінага прыгожага дзявочага прозьвішча Качэрская, якое выглядае надзіва старажытна-шляхетным, каб быць сялянскім. Да таго ж кожны, каго я сустрэну ў сваім жыцьці з гэтакім жа прозьвішчам, будзе маім даволі блізкім сваяком. Але... на свае распыты я пачую больш пытанняў, чым адказаў. Так, гэта яны памятаюць: наш прапрадзед Качэрскі пасяліўся ў маленькай, самай глухой вёсачцы Зелянкі, набыў сабе дом, завёў сям'ю. Але адкуль ён прыйшоў? Чаму? Адно толькі я зразу-мею: калі. Гэта было ў другой палове XIX стагодзьдзя... Маг-

чыма, і ён быў сярод тых тысячаў, што блукалі па лесе з запаленымі сьвечкамі ў руках, — каб знайсці адзін аднаго, расьцярушаных пасля чарговага бою, сабрацца разам і рыхтавацца да наступнага.

Усе сьвечкі спаленыя.

І я, усяго толькі праз сто гадоў, уваходжу ў гэты добры й невыносны Сьвет у дзівоснай, безнадзейна-вымерзлай Краіне Забышцы.

3.

Кто шел впереди, не радел о великих корнях:

Сушил чернозем и срывал золотые соцветья.

Наверное, думал, что он истребляет сорняк.

Но он истреблял все, что люди растили столетья.

Мая маці Шура (Аляксандра) нарадзілася ў гэтай жа вёсачцы Зелянкі, але хутка сям'я пераехала на бацькаўшчыну яе маці — у вялікую (больш за 100 двароў) вёску Рудню. Бацька мае бабкі Мікола Буры трымаў млын, а таму быў крэпкім, зможным селянінам. Нездарма паненка са зьбяднелае шляхецкае сям'і пагадзілася выйсьці за яго замуж. Яна была адукаваная й прасунутая: ведала па-беларуску, расейску й польску й «хадзіла па вёсцы летам з парасонам». Толькі яна адна была супраць, каб яе дачка (мая бабка) выдавала гвалтам сваю дачку Ніну, камсамолку, замуж за багатага старога. (Старая, як сьвет, гісторыя: Ніна зьбегла са свайго вясельля да вясковага настаўніка, камсамольскага сакратара. Раптам пачалася Другая сусьветная вайна — і яна нахлябалася ўсіх балотаў партызанскае вайны разам зь ім і іхным маленькім сынам. Зрэшты, пражывуць яны разам сорак пяць гадоў, вырасьцяць двух дзяцей, трох унукаў і праўнукаў, — так і забыўшыся ажаніцца. Пажэняцца толькі ў апошні месяц ягонага жыцьця, калі ён будзе ўжо ў больніцы.)

Дык вось. Быў мой прадзед добры дбайны гаспадар. Менавіта таму на пачатку 1930-х яго павінны былі раскулачыць і выслаць у Сьбір. Адно што да гэтага часу ён ужо пасьпеў зрабіцца старым п'янчугам, то, напэўна, Камітэт беднаты ўважыў яго за свайго. Млын, аднак, забралі й пасьпяхова зруйнавалі. Ды вось яшчэ сын ягоны Антось, чалавек сумленны й шчыры, дый

на гора ўпарты, узяўся падвучыць Савецкую ўладу ў асобе старшыні калгасу (чыя сям'я спрадвеку-такі лічылася за абібокаў і лайдакоў), зь якога ж боку, урэшце, запрагаецца тая кабыла. За свае намаганьні атрымаў аддзяку: «Табе што?! Савецкая ўласць ня нравіцца?!» — і выправіўся ў сыбірскія лягеры на дзесяць гадоў. Калі ягоны тэрмін ужо заканчваўся, пачалася вайна. Яго адправілі ў штрафны сапёрны батальён, які некалькі разоў за ўсю вайну быў цалкам зьнішчаны, — а ён пры гэтым заставаўся адзіным жывым. Дахаты вярнуўся цэлы й здаровы, з поўным наборам мэдалёў Салдацкае славы; і я буду чуць часам ад гэтых атэістак — маіх цётка і мамы — на кухні за чаркай: «А ёсьць жа ж Бог на белым сьвеце...» Дзед Антоць надоўга перажыве сваіх крыўдзіцеляў і памрэ 85-гадовым у той самы дзень, як народзіцца мой сын Антоць.

4.

Когда ты сам не ведаешь, не знаешь,
Куда тебе идти и с кем тебе идти,
Ты вспоминаешь детство, вспоминаешь
Мелодию, забытую почти.
Но тонут звуки песни колыбельной
В борьбе бесчеловечной и бесцельной.

Мая бабка Надзея (сястра Антося) — адзіная з маіх родных бабак і дзядоў, каго я буду ведаць у сваім жыцці. Ня так доўга, праўда: яна памрэ, калі мне будзе дванаццаць. Астатнія не дачакаюцца нават майго нараджэння.

Мае самыя раньнія ўспаміны будуць звязаныя з бабульчынай хатай на ўскрайку вёскі, з маёй калыскай ля печы, з вялікай рудой каровай, на ўсю акругу вядомай праз свае свавольствы, з маленькай козачкай, зь якой я буду сябраваць... Зь нямецкімі каскамі з бабульчынага агароду, прыстасаванымі практычнай беларускай рукой нам з братам пад зручныя начныя гаршкі... Зь вялізным колам — рэшткамі *нейкага* разваленага млына — ля маляўнічае рэчкі, дзе мы будзем купацца й вудзіць рыбу... Зь дарогай, што проста ад бабульчынай хаты вырае ў зяпу гэтае змрочнае зялёнае пачвары. Напэўна, менавіта так уяўлялі сабе немцы гэтакі небясьпечны для іх наш лес, што кішэў тады партызанамі... А я дык ніколі ня буду баяцца лесу. Зь першых крокаў на гэтай зямлі нас з братам будуць прывучаць да лесу нашыя бабуля й мама.

Бабуля Надзея гаворыць па-беларуску, і кожнае лета яна будзе сустракаць нас словамі: «А-а, мае любячы, то я бачу, вы ўжо навучыліся гаварыць па-гарадзкому!» І кожную восень менскія настаўнікі будуць выпраўляць нам з братам мову: «Дети должны говорить и писать правильно!»... Мова нашых бацькоў ужо выпраўленая: мама будзе расказваць мне, як яна плакала па начох, калі ў вучэльні настаўнікі кпілі зь яе й каралі за «дзеравенскае» вымаўленьне.

Бабуля Надзея ўмее чытаць і пісаць, і яна будзе чытаць мне казкі й апавяданьні. Яна будзе першая, ад каго я пачую пра Ісуса. Я, ужо «готовая к борьбе за дело Коммунистической партии» піянерка, буду слухаць яе толькі зь ветлівасьці й думаць сабе, спачуваючы, якая ж мая бабуля цёмная й забабонная, што верыць у гэтакія казкі.

5.

Мой дзед Барыс Качэрскі (ейны муж) памёр пад час вайны. Не, ён не ваяваў. Ён хварэў на астму, якую набыў пасля газавых атакаў у Першую сусьветную. Пасля ён ваяваў у Грамадзянскую ў Чырвонай арміі й быў накіраваны на курсы чырвоных камандзіраў. Мог бы зрабіць добрую кар'еру вайсковага афіцэра, але надта сьпяшаўся дахаты — гэта ж спраўджвалася ягоная мара, за якую й ваяваў: сялянам раздавалі-такі абяцаную зямлю. Дзед Барыс быў спакойны, лагодны, разумны чалавек. Мама ніколі ня чула, каб ён лаяўся. Нават калі бабуля й лаялася на яго. П'яным мама яго бачыла толькі аднойчы, калі ёй было чатыры гады: пад вечар перад тым ён і абодва ягоныя швагеры доўга й шумна аб нечым раіліся, назаўтра дзед пайшоў некуды з канём, а вярнуўся без каня. Тады й напіўся... «Зямля абяцаная», за якую ён ваяваў і на якой цяжка й сумленна працаваў, адправілася за канём і цесьцевым млынам...

То не забралі яго ні ў армію, ні ў партызаны ў Другую сусьветную. Сям'я, аднак, рабіла шмат на партызанаў: пяклі хлеб і гналі самагонку (для стэрылізацыі й анэстэзіі параненых таксама...). Партызаны забіралі ўсе харчы па начох (як немцы свае «падаткі» — удзень).

Аднойчы прыйшлі ў хату:

— Дед, скидай валенки!

А тыя ж былі апошнія на ўсю вялікую сям'ю. Дзед якраз сядзеў у іх каля печы.

— Ты ж у хаце сядзіш — табе ня трэба, — кажуць.

Тут мая наравістая бабка й выступіла:

— А ці ж ты ня бачыш, які ён хворы! А ці ня бачыш, колькі ў мяне дзяцей на печы! Можа, гэта ты прынясеш нам дроваў ды пасячэш іх!

— Ты што, старая? Или тебе Советская власть не нравится? Але ж мой лагодны дзед і ўзарваўся!

— Я ж ваяваў за гэтую ўладу! Я за яе здароў'е аддаў! А вы, с..., яе немцу аддалі!

Дзецюкі проста пхнулі яго, звалілі з лаўкі, садралі валёнкі й пайшлі. Заадно прыхапілі 17-гадовага сына Міколу. (Усё сваё жыццё надалей — колькі буду яго ведаць — заўсёды, калі ён будзе п'яны, а п'яны ён будзе заўсёды, ён будзе ўзгадваць сваю «партызаншчыну» й далейшую атаку Кёнігсбэргу.)

Аднойчы ў вёсцы застаўся на ноч нямецкі атрад. Нехта з мясцовых жартаўнікоў паведаміў у чэрвеньскую камэндатуру, што ў Рудні начуюць партызаны... Начны бой паміж немцамі й немцамі, што заляглі па абодвух берагах ракі, цягнуўся чатыры гадзіны. Раніцай, як разабраліся ў сваім дурноцці, яны сабралі ўсіх вясковых мужчын і выхвасталі іх шомпаламі. Потым спалілі вёску. Добра што безь людзей. Як яны зрабілі гэткае ў суседняй.

Пасьля тае лупцоўкі мой дзед Барыс так і не падняўся...

6.

Майму бацьку пашанцавала. Ён нарадзіўся ў маленечкай такой дрымотнай вёсачцы Брадок — шэсьць хатаў, схаваных у глухім лесе, — што немцы не асьмельваліся саваць туды й носу. Мама часам кпіць зь яго: «То ты хоць немца бачыў, га?»

Я наведаюся ў Брадок толькі аднойчы за ўсё жыццё, але ў памяці гэта застанеца. Гэта будзе хутка, калі я ўжо стану вялікай дзяўчынкай, нагэтулькі вялікай, што змагу пешшу пераадолець шлях ад вёскі Замятоўка, дзе цяпер живуць бацькавы сваякі. Ат, мы з братам будзем любіць бавіць тут свае басаногія канікулы, разам са сваімі стрыечнымі й пляменьнікамі займацца ўсім, чым займаюцца на вёсцы дзеці, і псаваць сваю «правільную речь» мясцовымі дасьціпнымі фразамі, прымаўкамі, як, зрэшты, і сакавітай лаянкай.

Мой дзед Сідар Варабей памёр, калі яму было семдзесят два. Ён сек дрэвы сам у лесе, і яго заваліла сасной. Пасьля сябе пакінуў даволі маладую ўдаву — сваю трэцюю жонку (першыя

дзьве памерлі) — з чатырма ейнымі дзецьмі. Старэйшая зь іх была ягоная падчарка: мая бабка Дар'я яшчэ дзяўчынай была «падманутая маладым панам». Зь дзіцем на руках ёй, вядома ж, ужо не было наканавана выйсці замуж. Але калі ейнай дачцэ было дзесяць гадоў, браты знайшлі ёй замужжа — выдалі за старога двойчы ўдаўца, у якога было ўжо адзінаццаць дзяцей. Зь ім яна нарадзіла яшчэ траіх. Сярэдні зь іх — мой бацька Пятро.

Нельга сказаць, каб яна мела шмат клопату са сваімі пасынкамі й падчаркамі, — яны былі ўжо даволі вялікія. Каторыя ўжо пасталелі, каторыя пайшлі з Чэрвеньшчыны й нават зь Беларусі па адукацыю. Мой бацька нават добра й ня ведае некаторых. Адзін, Яўгеній Вараб'ёў (расейскі канчатак? — відаць, дзеля кар'еры), вырас да генэрала пад час Другой сусветнай.

Ціхая, працавітая й цяроплівая жанчына Дар'я памерла незадоўга да майго нараджэння, так і не даведаўшыся, што ейную ўнучку (а потым ужо й праўнучку) хацелі назваць Дар'яй...

7.

Зрэшты, маё нараджэнне было яшчэ пад пытаннем.

Ня тое каб мае бацькі не любілі дзяцей і не хацелі іх. Мама-такі хацела дзяўчынку. Ну, а бацька — усіх і розных.

У зруйнаваным дашчэнтэ Менску яшчэ бракуе жылья. (Яго заўсёды будзе бракаваць; і я не разумею, чаму.) Таму бацькі здымаюць адзін пакойчык плошчай 7 кв.м у прыватнай хаце на ўскраіне Менску — у Паўночным пасёлку. Пра нараджэнне яшчэ аднаго дзіцяці не магло быць і гаворкі.

Хутка, праўда, з'явілася надзея на атрыманне асобнае кватэры. Бацька працуе ў выдавецтве «Ўраджай», а тады якраз Інстытут глебазнаўства распачаў будоўлю двух дамоў для сваіх супрацоўнікаў. Гэта быў невялікі шанец для простага журналіста, але ж... І мая рашучая мама выправіла бацьку да мясцаму выпрошваць, каб іх паставілі ў чаргу «на паляпшэнне жыллёвых умоваў».

Другое дзіця магло стаць пераканаўчым аргументам у прасоўванні чаргі... і тымчасам спраўдзіць мару іхнага маленькага сынка.

8.

Стаіўшы дых, Саша пільна разглядае гэтае дзіва, толькі што прынесенае ў хату й названае «твая сястрычка», — туга спавітую ляльку, якая ляжыць цяпер упоперак ложка. Ён не ідзе да стала на вячэру, адмаўляецца ад печыва й цукерак...

Але вось мае вусны заварушыліся. Цмокнулі. Я расплюшчуваю вочы і ўтаропліваюся ў яго: «Будзем знаёмы, браце!»

Саша вохкае, вылупіўшы вочы. Аж затросься:

— Мама! Мама! Яна ж жывая! Паглядзі на яе! Яна жывая! — так ашаломлены, што тупае нагамі, трасе рукамі.

Гэта ён упершыню спасьціг тую вялікую, адвечную Таямніцу — Цуд Жыцця.

Я ж у гэткім жа ўзросьце буду значна больш прыземленай: аднойчы да мае мамы — выхавальніцы дзіцячага садку, які й мы з братам будзем наведваць, — прыйдзе бацька мае таварышкі скардзіцца на яе дачку, якая скрозь прапагандуе ў садку, што дзеці выходзяць на сьвет Божы з мацінага живоціка.

Можа гэта ад таго, што я спазнаю праўду Жыцця, Холад ягонае Рэальнасьці зь першых дзён?

...Гэтая зіма ўдалася вельмі халоднай. Жудасна. Як ніколі. Саракаградусны мароз пачаўся напрыканцы кастрычніка, ды і так і не сышоў.

Але ж нават і такім марозам чалавек мае быць чыстым, тым больш пасля нараджэньня дзіцяці — так вырашае мая мама. Яна заўсёды была адчайная да безразважнасьці: наважвалася нават купацца ў траўні ды верасьні й гаварыць начальству ўсё, што яна насамрэч думае. То ці ж мы з братам можам затрымаць яе ад паходу ў лэзью? І бацька наш на працы...

Ноччу ў яе пачалася гарачка. Бацька не заўважыў гэтага: цёмным ранкам ён ціхенька вышмыгнуў на пра-

цу. І гаспадары хаты таксама. Мы застаёмся адны ў хаце, якую ніхто не ацяпляе, і яна хутка настывае. Саша залазіць да мамы пад коўдру, а я, галодная, паціху замярзаю ў сваіх мокрых пялёнках, з жахам адчуваючы сябе кінутай назаўсёды. І тады я крычу! Голасна, патрабавальна!.. Мама ня чуе мяне: яна беспрытомная.

Колькі часу гэта цягнецца? Я стамілася, ахрыпла, зьмерзла...

Урэшце прыходзіць малая дачка гаспадароў, што праз маразы засталася ўдома.

— Цёця Шура, так холадна! Трэба распаліць грубку.

Вось яна ўгледзела нас, няшчасных, расторгвае, прыводзіць у прытомнасьць маму. Тая просіць яе распаліць у печы, прынесці дроваў з павеці.

— А я ж не магу адамкнуць замка — ён замерз! — плача дзяўчо. Мама падымаецца з ложка й прабіраецца да павеці...

Урэшце мы выратаваныя. На шчасьце, усё абышлося. Хутка прыйдзе бацька, выкліча доктара для мамы й для мяне. Як ні дзіўна, я нават не захварэла. Але гэты выпадак мы будзем узгадваць праз усё нашае жыццё.

9.

Потянем время, ибо нам спешить резона нет ни при каком раскладе. Потянем время, чтобы дольше жить не радостного будущего ради, не ради грандиозных дел страны, погрязшей в перевыполнении планов, и не во искупление вины за преступления проклятых тиранов. Потянем время, чтоб не уходит из этого измученного мира, чтобы успеть друг друга полюбить среди чумой оплаченного пира.

Бацькі не наважваюцца мяне ахрысьціць.

Дарма, што бацька наш камуніст, мама былая камсамолка й абое яны атэісты — мой брат быў ахрышчаны. Там, дзе нарадзіўся, — у Чэрвені.

Але цяпер яны баяцца. Не, не марозу. Тыя падзеі, празь якія яны апынуліся ў Менску, яшчэ надта сьвежыя ў іхнай памяці.

...Гэта была першая Радаўніца пасыля сьмерці бабкі Дар'і. Бацька тады проста прыехаў да магілы свае маці й крыху моўчкі пастаяў каля яе.

Празь некалькі дзён яго звольнілі з працы. (Ён працаваў у адзінай чэрвеньскай газэце.) А выключэньне яго з партыі было адно толькі справай часу.

Ён дабіўся прыёму ў сакратара абкаму. Ім тады быў Пётра Машэраў. У ягонай прымальні бацька сустрэў свайго найлепшага школьнага й інстытуцкага сябра Сашу Найдовіча. «Ты што тут робіш?.. Звольнілі?.. Та-ак... Слухай, а давай да нас! Я пагавару з начальствам, думаю, яны змогуць цябе ўзяць». Ну й, вядома, выйшлі яны адтуль разам, пайшлі выпілі...

Як ужо бацька прасіўся ў Машэрава, я ня ведаю (кажа, той быў лагодны), але з партыі яго ня выключылі.

Такім чынам, неўзабаве мае бацькі пераехалі ў Менск, што ўсё яшчэ цяжка ўздываўся з руінаў і дзе бацька быў прыняты на працу ў выдавецтва «Ўраджай».

Мама ўсё ніяк ня можа прызвычаіцца да вялікага чужога гораду, хаця ёй тут бліжэй да інстытуту, дзе яна завочна вучыцца. Бо там яна пакінула сваю ўлюбёную працу ў дзіцячым доме для сіротаў вайны й сумуе таксама па сям'і свае сястры Ніны, у чым доме яна пражыла дзесяць гадоў і каго мы цяпер наведваем кожныя выходныя. Любяць яны выпіць і пасыпаваць разам свае ўлюбёныя «чэрвеньскія рамансы»... Зь цягам часу мама палюбіць Менск, які стане прыгажунцом. Тут у яе будзе і ўлюбёная праца ў БДУ, і багата цудоўных сяброў. Але да сястры ў Чэрвень яна будзе езьдзіць праз усё сваё жыццё, каб пасыпаваць зь ёй разам... Зрэшты, і памруць яны ў адзін дзень.

10.

Ради хлеба куска — о добре и о зле,
и о жалости нету помину.

Если хлебом единым живут на Земле,
пусть возьмут и мою половину.

Чарга, аднак, ніяк не прасоўваецца.

Першы дом, прынамсі, закончаны, і людзі яго ўжо засяляюць. Аднаго дня бацька прыходзіць і абвешчае, што нікае кватэры мы не атрымаем і ў другім доме таксама. Гэта ёсць пастанова мясцаму.

Мая адчайная да безразважнасьці мама спавівае мяне цяп-лей і шыбуе да адваката.

— Вы такая ж кабета, як і я, — вы можаце мяне зразумець...

Такая ж кабета, як і яна, уладкаваўшыся ў мяккім крэсьле, глядзіць холадна-абыякава паверх акулераў. Мама, каму ты тлумачыш?

— Навошта ж вы нараджаеце дзяцей, калі ў вас няма нармальных умоваў, каб іх гадаваць? — знойдзены самы спагадлівы адказ.

А во як! Ты бачыш, дачушка, нам нат і дзяцей мець ужо нельга!

— Але яна ўжо нарадзілася, і я ня ўпхну яе назад! — мама проста ўткнула мяне ёй у рукі. — А ў цябе, напэўна ж, добрыя ўмовы! На, гадуі! — і ляснула дзвьярыма.

Я пачуваюся раптам кінутай назаўсёды й заходжуся ровам. Голасна, патрабавальна!

...Праз паўгоду мы, шчасьлівыя, уедзем у нашую новую двухпакаёвую «хрушчоўку» ва ўтульным дамку ў вёсцы Курасоўшчына — былым маёнтку генэрала Ададурава, што за паўднёвай мяжой Менску. Тут мы з братам і будзем гадавацца ў нашым дзіцячым садку, які разьмесьціцца ў прыгожанькай Белай дачы. І ў нашым доме пасярод старога кляновага парку, бавячы час у Дубовай даліне сярод пяцьсотгадовых дубоў каля рэчкі Мышкі, гойсаючы па Лысай гары — старажытным кургане (я даведаюся, што гэта курган, толькі дарослай), гуляючы ў лялькі з кукурузнымі пачаткамі на інстытуцкіх дасьледчых палёх, што месціліся проста за парогам нашага дому, п'ючы сырадой з мясцовае гаспадаркі, зьбіраючы бярозавы сок у бліжэйшых гаёх, латошачы яблыкі ў незьлічоных калгасных садох. Пазьней нам, «першапасаенцам», — напалову гарадзкім, напалову бездаглядным — прыйдзеца назіраць, як вялікі горад, хутка разрастаючыся, будзе паглынаць гэты прыгожы куток, выпінаючы шэрымі будынкамі гэтыя сады й паркі.

У гэтай кватэры я й навучуся хадзіць. Навучуся чытаць і пісаць. Тут я скончу школу і ўнівэрсытэт. Сюды буду вяртацца са сваіх спартовых вандровак. Тут народзіцца мой сын і навучыцца хадзіць, чытаць, пісаць... Гэтую кватэру я й прадам, ад'яжджаючы на другі канец сьвету.

11.

У мяне яшчэ няма імя.

Бацькі ўсё радзяцца й спрачаюцца. Кожны заве мяне, як яму падабаецца. Брацік у іх радах ня ўдзельнічае й заве мяне ный-накш, як «нашая дачушка».

Кожнае раніцы ён бяжыць да мае калыскі даглядаць «сваю дачушку». У ягоныя абавязкі ўваходзіць сачыць за маёй пустышкай, каб вяртаць яе на месца, як толькі я яе выплюну. Не такая лёгкая справа, між іншага. А таму ён поўны гонару й адказнасці. Адылі прынцэса дасталася яму ох ды і несъмняна: цалкам адмовілася смактаць несалодкую пустышку. Выйсьце адно — мачаць яе ў мёд. Дапамагае, праўда, толькі на тры хвіліны.

Аднаго разу бацькі, пакінуўшы нас на дзье гадзіны й вярнуўшыся, назіраюць такую карціну: Саша стаіць на зэдліку ля мае калыскі, цяпіліва чакае. Вось узлятае пустышка, і тут жа выбухае скандал: я лаюся голасным крыкам. Саша хапае праклятую пустышку, злазіць з зэдліка, шаркае валёнкамі хуценька да кухоннага стала, залазіць на другі зэдлік, мачае пустышку ў мёд — і далей зваротнай хадой да калыскі... І гэтак усе дзье гадзіны.

У мяне быў адказны брат.

Сойду на станции заснеженной,
Затерянной в глухом лесу.
На станции с названьем нежным!
«Я на руках вас донесу».
— Таких названий не бывает, —
Так скажет тот, кто вас не знает...

...Калі яму будзе восем, а мне пяць, ён захоча зрабіць сюрпрыз бацькам. Нейкім чынам ім не пашанцуе з навагодняй ялінкай, і ён пойдзе ў суседні лес, каб самому ссячы й прынесці яе дамоў. А інакш — як жа нам атрымаць падарункі ад Дзеда Мароза? Куды ж мы паставім свае валёнкі, калі ў нас ня будзе нашае прыгожае ялінкі?

Ён возьме мяне з сабой у гэты цудоўны паход па навагоднюю ёлку.

Паход, аднак, будзе не такі ўжо й лёгка. Нам прыйдзецца збочыць ад дарогі ў сумёты. Некаторыя з нас вышынёй. Мы ледзь прабіраемся скрозь іх. Стаміліся і ўзмоклі. Але ўсё яшчэ натхнёныя. Выбіраем прыгожую ялінку, і Саша ссякае яе. Ён —

сапраўдны дрывасек: у вялікай футраной шапцы, вялікіх рукавіцах, валёнках, з сякерай за поясам. І я ня горшая: захутаная ў хусткі й шалікі, рашучая й адчайная (як мама, спадзяюся...).

Усё натхнёныя знікае яшчэ далёка ад дому. Я змерзла. Ногі адмаўляюцца мясіць гэты бясконцы сьнег. Я бы села адпачыць, але Саша не дае. Ён ідзе й ідзе. Неяк хутка ссыямнела, пайшоў сьнег і разгуляўся вецер. Ісьці стала зусім немагчыма. Мне сьмяротна хочацца сесці ў гэты мяккі сьнег, схавацца ад завеі й прыснуць, але баюся застацца тут адной і цягнуся за братам.

— Саша, давай спынімся! Хоць натрохі.

— Гэта нельга! Разумееш? Трэба ісьці! Інакш мы замерзнем тут да сьмерці!

— А мне ўжо ня холадна! Я толькі хачу сесці, вытрусіць сьнег з валёнак і трохі прыснуць.

— Не! Спаць нельга! Гэта зман! Ты можаш так памерці ў сьнезе назаўсёды! Трэба ісьці!

— Ты — гадкі й злы! Ці ты ня чуеш? Я не магу больш ісьці! — я спыняюся. Саша бярэ мяне за руку й цягне за сабой. Я працягваю паўзці. Сьнег, наш улюбёны, прыгожы пушысты сьнег, зь якім так весела й захапляльна гуляцца, — укалыхвае, вабіць да сябе...

Саша прыцягне дамоў і ёлку, і сякеру, і мяне.

Маленькі, ён ужо будзе шанаваць Жыцьцё.

12.

Нядзельнымі раніцамі мама бярэ мяне ў свой ложак. Саша ўладкоўваецца побач. Мама распавідае мяне, і мы пачынаем наш урок. Саша вучыць мяне чытаць.

Наш Саша — вундэркінд.

Ён вывучыў альфавэт, калі яму было два гады. Сам. Ніхто не звяртаў увагі на ягоную «навуку», ніхто не прымаў гэтага ўсур'ёз. Чым бы дзіця ні бавілася, абы ня плакала. Не расстаючыся са сваёй новенькай азбукай, туляўся ён па хаце, чапляўся то да вечна занятых бацькоў (бо яшчэ вучыліся завочна), то да гаспадароў са сваім: «Як гэтая літара?» «Сыноч! — маліла маці. — Некалі пойдзеш у школу — усё дазнаеся!» Але, мама, ці ж можна дачакацца гэтага няпэўнага «некалі»?.. З адной толькі літарай выйшаў у яго канфуз. З апошняй. Гэта ж якраз бацьку патрапіла кінуць хутка й нядбала: «Гэта «Я», сыноч».

Доўга яшчэ дэманстраваў Саша кожнаму сустрэчнаму свае веды ў альфабэце: «Гэта — «А»... гэта — «Пэ»... гэта — «Эф»... гэта — "тата"».

У свае тры гады ён ужо ўмее чытаць. Праз год ён запішацца ў нашу інстытуцкую бібліятэку й будзе насіць кніжкі дамоў. Зноў жа — сам. Адно што суседзкі хлопчык, школьнік, дапамога яму. То ня дзіва, што работнікі будуць давяраць яму: у нашым маленькім «інстытуцкім пасёлку» ўсе яны будуць нашымі суседзямі й будуць ведаць Сашу як добра выхаванага, разумнага хлопчыка.

Кнігі й чытаньне стануць ягонай сапраўднай сьвятыняй.

Ня толькі кнігі. Усё, што тычыцца навукі й ведаў, зробіцца найбольш важным.

Маленькага росту, за першай партай, сьветлагаловы хлопчык зь вялізнымі блакітнымі вачыма мусіць быць самым ахайным і лепшым за ўсіх. Ён усё будзе рабіць найлепшым чынам. Гэта ягоная натура. Ён мусіць быць першым! Для першай клясы мама адмыслова пашыла яму гарнітур — школьную форму, бо ў крамах ня знойдзецца наагул стандартнае формы такога маленькага памеру — і ён будзе насіць яе, як новенькую, аж тры гады, пакуль зь яе ня вырасьце. Ён нізавошта ня пойдзе ў школу ў непасаванай кашулі. Усе ягоныя сшыткі й падручнікі будуць рупліва абгорнутыя ў вокладкі й заўсёды неверагодна чыстыя. Аднаго разу на бацькоўскім сходзе настаўніца зробіць экспэрымэнт зь ягоным поўнасьцю сьпісаным сшыткам: яна ўкладзе яго ў стос новых і падые стос, трымаючы за адзін край, так, каб атрымаўся веер: «Ці знойдзеце вы тут Сашаў сьпісаны сшытак?» Ня знойдуць.

Ён будзе змагацца за кожную з тых шматлікіх «чырвоных зорак», што трапляць у ягоныя сшыткі (вынаходзтва ягонае настаўніцы замест пяцёрак), і залівацца сьлязьмі над кожнай чацьвёркай. «Госпадзе, — будзе бедаваць над ім маці, — сыноч, чацьвёрка таксама добрая адзнака!» — «Табе добрая — ты й атрымлівай!»... Зрэшты, ён бадай што ня будзе мець праблемаў з хатнімі заданьнямі: усё будзе давацца яму лёгка. І ён будзе імкнуцца чытаць больш, каб ведаць больш, чым нават вучні старэйшых клясаў.

Настаўнікі будуць гаварыць: «А Варабей наш — вылеціць са школы арлом!»

13.

Нядзельная раніца.

Мы ляжым на падушках на маміным ложку й вывучаем альфабэт.

— Ірынка, тым разам мы вывучылі літары «А» й «Бэ»...

Я адорваю яго шчасьлівай усмешкай і ляскаю няўкладна ў далоні.

— Не сваволь, Ірынка! Паўторам урок. Глядзі сюды. Памятаеш? Гэта ёсьць «А». Паўтарай за мной — «А»...

Я запяваю нешта, напэўна ж чароўнае, на маёй мове й паказваю яму язык.

— Малайчынка!.. А цяпер скажы — «Бэ». Ну, гавары ж!.. Ну, скажы, скажы, мая любая. Ты ж гаварыла тым разам!

Я гучна мурлыкаю й высьліньваю вялікую бурбалку.

— От так сказала! Мама, ты чула? Яна ж сказала «Бэ»!.. Сказала, праўда! Малайчына, Ірынка!

Не зьвяртаючы аніякае ўвагі на бясконцыя бацькоўскія спрэчкі, Саша называе мяне гэтым імем. Толькі такім чароўным імем (такім жа, як і ў іхнае маленькае, але крыху старэйшае, стрыечнае сястрычкі) маюць называцца такія прыгожыя прынцэсы, як «ягоная дачушка».

...Маёй маці давядзецца шыць школьную форму й для мяне. Паколькі я пайду ў школу на год раней адпаведнага ўзросту, то й для мяне ў крамах ня знойдзецца школьнае сукенкі такога маленькага памеру... Калі мае дзетсадаўскія сябры, якія нейкім чынам акажуцца на год старэйшымі за мяне, выправацца ў школу, я, абражаная да глыбіні душы гэтакім фактам, ушчэнт адмоўлюся ісьці ў садок і закачу ўдома скандал на тры дні, аж пакуль на чацьвёрты маці не завядзе мяне ў школу. Ён давядзецца прыняць мяне: дзякуючы майму брату я ўжо буду ўмець чытаць, трохі пісаць і лічыць... Гэтак і атрымаецца, што сьвяточны, зь белымі фартухамі й вялізнымі букетамі «Першы званок» так і не адбудзецца ў маім жыцці.

Мой день не собирается в сюжет...

Ён-такі навучыць мяне чытаць...

Але спачатку хадзіць.

Потым будаваць сьнежныя фартэцыі й тунэлі ў нашай засьнежанай Даліне... І адшукваць грыбы ў лесе. Што да яго — то грыбы чамусьці самі будуць выбягаць на тые шляхі, дзе ходзіць ён... А потым плаваць. Я ня ведаю, хто ж навучыць яго,

але плаваць ён будзе па-майстэрску, як і ўсё, што ён робіць. І менавіта ягоным незвычайным спосабам навучання плаванню я буду карыстацца ў сваёй будучай працы... Ён будзе вучыць мяне маляваць: ягонае невядома адкуль здабытае пачуццё колеру й лініяў і ягоныя пары будуць дапамагаць мне ў маіх спробах. Ягоныя ж малюнкi будуць на ўзроўні мастака, хаця ён ніколі ня будзе цікавіцца маляваннем. А я дык заўсёды буду занятая піанэрскімі ды камсамольскімі насьценгазэтамі — што ў школе ды ў лягерах, так і ва ўнівэрсытэце... Ён жа навучыць мяне гуляць у шахматы, і я буду выйграваць у спаборніцтвах...

Ды й лыжы... Лыжы стануць нашай агульнай любоў'ю. Здаецца, я навучуся бегаць на лыжах раней, чым хадзіць нагамі. Насуперак любому марозу, некалькі гадзін кожнага дня будуць прысьвечаныя нашай улюбёнай засьнежанай Даліне й Лысай гары. Я абавязкава буду праторваць першую лыжню пасьля кожнага сьнегападу, Сашка ж аддасць перавагу гэтым на злом галавы скачкам і палётам з крутога схілу Лысае гары. Хаця ўсяго таго рыштунку й будзе, што прасьцецкія вузкія лыжы, прыладжаныя да валёнкаў звычайнымі гумкамі, але будзе ён самым сьмелым і адчайным маленькім скакуном ва ўсёй акрузе.

Навучыць ён мяне й... біцца, і я буду бараніць яго ад «бальшуноў». Гэта будзе ўзаемна, праўда. Нават ад нашае ж маці: адчайна будзе падстаўляць ён свае плечы й рукі пад пагрозлівы рэмень, прыкрываючы мяне, шкоднае дзіця, ад мацінага справядлівага гневу: «Мама, яна ж маленькая, яна больш ня будзе!» ...Адылі пазьней нам будзе даставацца напару за нашыя бязглуздыя вычварэньні: нішчэньне посуду прыгатаваньнем нейкіх новых цукерак, гульні ў футбол у кватэры, вынаходзтва пораху...

Дзівавацца будзе ўсё нашае атачэньне такому сяброўству паміж братам і сястрой. Бадай што... Прыязныя да ўсіх, поўныя жыцьцядайнай энэргіяй, мы будзем адорваць усіх нашым вясьлым жыцьцёвым спэктаклем.

Пойдем с тобой гулять по зверобою
и ветер на веревочке за собою
давай водить по замалининым долинам,
и дружно есть зеленую малину.

14.

А часам будзе й так:

Прыцягвае мяне (яшчэ дашкольніцу) дадому за каўнер майго ўшчэнт засьнежанага футра:

— Во! — дакладвае ён маці.

— Што такое? — выглядае яна з кухні.

— Во яна. Бач, зноў зь Дзімкам гуляла.

— Дык што?

— Так, — адрываю я ягоную руку ад каўнера. — Ён мой жаніх.

— Я ж табе казаў ужо!.. Ты не разумееш: толькі ў тых сем'ях, дзе дзьве дзяўчынкі ці два хлопчыкі, яны мусяць жаніцца! А ў тых, дзе хлопчык і дзяўчынка, — ня трэба. Калі мы вырасьцем, мы проста станем муж і жонка.

Мілая дзіцячая наўнасьць...

Калі мы будзем ужо ў старэйшых клясах, у нашай хаце то там, то тут я часам буду натыкацца на апавяданьні пра шлюбы паміж братам і сястрой, складзеныя ў самых розных частках сьвету...

Калі ён пойдзе ў войска, мы будзем пісаць адно аднаму лісты памерам з добры сшытак дробным почыркам. Тое будуць проста нашыя думкі пра Жыцьцё. Пра ягоны сэнс. Пра сэнс жыцьця ў гэтым, такім спакусьлівым і распусным, нашым забытым Сьвеце. «Ведаш, сястрычка, — напіша ён мне, — я адчуваю ў сабе вялізную сілу індывідуальнасьці. І са свайго шляху я ніколі не сыду...» Мама будзе крыху раўнаваць нас і так цікаўна падглядаць праз маё плячо...

У арміі ён навучыцца граць на гітары й прывязе дамоў некалькі сваіх вершаў і песень. Мы будзем бавіцца зь імі: я нават напішу парафраз на адзін ягоны верш.

Вершы... Зрэшты, ніхто — ні бацькі, ні я — так і ня будзе ставіцца сур'ёзна да ягоных паэтычных спробаў.

Ужо пасьля пачатковых клясаў стане зразумела, што надзея «ўзьляцець арлом са школы» мае важкую падставу — высветліцца, што Саша вельмі таленавіты: ён фэнамінальна адораны

ў матэматыцы. Праз усе гады ягонае вучобы ў сярэдніх і старэйшых класах настаўнікі будуць дзівіцца зь ягоных здольнасьцяў. Як потым і выкладчыкі ва ўнівэрсытэце. Гэтак будзе шмат шуму й размоваў вакол яго... Знаёмячыся са мною, настаўнікі будуць вітаць мяне: «О, дык ты сястра таго матэматычнага хлопца! То, напэўна, і ты такая ж таленавітая, га?» Магчыма. Але не нагэтулькі яскрава, як ён.

Ты — геніяльны, мой маленькі старэйшы брат.

...Мы натхнёна працягваем наш нядзельны ўрок, і я ахвотна прыступаю да наступнае — «Вэ»... але са мной адбываецца нейкі канфуз, і мы пераходзім да водных працэдураў.

15.

Кто связь между добром и злом разрубит?
Кто сможет это сделать не греша?

У сваіх лістох і размовах ён будзе гаварыць мне: «Ты, сястрычка, нарадзілася ня ў тым стагодзьдзі. Ці то запозна. Ці то зарана... А мусіш верыць, што твой прынец яшчэ адшукае цябе, мая дарагая прынецэса».

...Пазнаньне таго, які зьменлівы гэты цудоўны Сьвет, яшчэ чакае мяне наперадзе ў маім жыцьці.

Якім пакручастым можа быць Жыцьцё — як нашыя зьвілістыя беларускія ручаі. Якімі нечаканымі, зацягучымі вірамі — як у нашых глыбокіх рэчках — запоўненае яно... Як Любоў у абдымках Хлусьні становіцца Ільдом. Як Гвалт можа ўбірацца ў вопратку Дабра...

І ніколі ня зможаш ні прызвычаіцца да прыхамаццяў Жыцьця, ні быць гатовым да ягоных паваротаў.

Не будет моей части в разгадке Бытия...

У сярэдніх класах высьветліцца, што ў Сашы падазроныя схільнасьці да недаравальнага граху: ён відавочна ня будзе цікавіцца «общественной жизнью школы» і ўсяляк памкнецца пазьбягаць удзелу ў піянерскай і камсамольскай працы. Што неабвяргальна мусіць быць выпраўлена!

Уступ у піянеры ня будзе для нас выбарам, а вось прыняцьце ў камсамол мы мусім яшчэ заслугаўваць. Непрыняцьце ў камсамол — страшэннае пакараньне!

Саша нават не складзе заявы туды...

Вайна з свавольным хлопчыкам разгорнецца не на жартачкі. Саша прайвіць нечувана-недапушчальную ўпартасьць. Асобны фронт вайны пройдзе праз буржуазна-недапушчальную даўжыню валасоў, шырынню штаноў і разбэшчаную музыку «Бітлз». З часам, калі іншыя хлопцы ўжо супакояцца ці хаця б будуць хаваць свае захапленні, гэты цьвердалобы неслух — не. Ня пусьцяць яго ў класу ў шырокіх калашынах — ён здабудзе сабе яшчэ шырэйшыя. Яго будуць стрыгчы дагала — ён будзе прагульваць школу...

Да старэйшых класаў ён ператворыцца ў абсалютова няўпраўнага, невыносна агрызлівага «цяжкага падлетка». Будзе пастаянна прагульваць школу, запусьціць вучобу й ня будзе прызнаваць ніякіх парадкаў.

Я хаця й буду даволі актыўным сябрам камсамолу, але дух супярэчлівасьці ня будзе чужы й для мяне. І часьцяком, нават пасля таго як мой брат закончыць школу, я буду чуць у адказ на мае пярэчаньні настаўнікам: «А-а, это ты достойная сестра своего наглого брата!»

Я должен был родиться журавлем,
но по ошибке — или по улыбке! —
явился в мир в обличии своем,
чтоб досаждать себе — колючей рыбке.

Калі ён будзе ў дзясятай класе, у школе гримне страшэнны скандал. Райкам камсамолу разам з гарана будуць праводзіць дасьледаваньне сярод вучняў старэйшых класаў на прадмет іхнае «моральной устойчивости и политической зрелости». Вучням трэба будзе запоўніць анкеты-апытальнікі.

Пасля гэтае анкеты Сашу разам з бацькамі выклічуць на пэсавет школы ў прысутнасьці прадстаўнікоў райкаму камсамолу. На парадку дня будзе выключэньне Сашы са школы. (Што — там, у Сашавай анкеце — ня будзе абмяркоўвацца нават дома «на кухні» шэптам...)

Мая бедная мама... мая адчайная да безразважнасьці мама скажа ім:

— А вы памятаеце, якога вучня я прывяла да вас у першую класу дзесяць гадоў таму? Забыліся ўжо!.. І што вы зь ім зрабілі?..

Саша ледзь закончыць школу. Мама ўгаворыць яго ўступіць у камсамол, каб падаць дакумэнты ва ўнівэрсытэт на матфак: некамсамольцаў у ВНУ не прымаюць.

Складкаў, аднак, ён ні разу не заплаціць.

Ва ўніверсітэце ў яго будуць нейкія праблемы з дэканатам, і напрыканцы трэцяга курсу яго выключачь, пасля таго як ён проста ня пойдзе здаваць экзамены па навуковым камунізме, гісторыі партыі і ўсе астатнія разам зь імі.

Адразу ж яго забяруць у армію... Ён будзе шмат раскадваць мне ў лістох і пасля, як гэта складана — змагацца зь «дзедаўшчынай», што махровым цветам буе ў войску. Так, ён і тут не супакоіцца, а распачне свайго роду рэвалюцыю на злом ненармальных, нялюдзкіх парадкаў у сваёй часьці. Сярод афіцэраў ён праславіцца ці то як адпеты лайдак, ці то як нахабнік, але ягоныя захопленыя саслужыўцы яшчэ доўга нават пасля заканчэння ягонае службы будуць зьвяртацца да яго — пагаварыць, параіцца. «...І няхай начальства наракае цяпер на мяне й баіцца як бунтара, але я рады, што лёд крануўся і ў гэтым ёсьць і нейкая мая заслуга, дзякуючы нежаданьню мірыцца з гэтым усім».

Кругом идет война.

Я дрался что есть силы...

Праблемы з начальствам у яго будуць заўсёды. Хаця ён і зробіцца выдатным будаўніком з вышэйшай кваліфікацыяй па ўсіх будаўнічых спецыяльнасьцях. Але ягонае атачэньне будзе любіць яго: лагоднага, вясёлага й інтэлігентнага хлопца.

З гадамі, праўда, — ён стане ўсё больш замкнёным і адстароненым.

И у кого мне с ужасом спросить

О том, как становлюсь я холоден к народу,

И через сколько протащили сит

Мою необозримую свободу?

— Ты ведаеш, — скажа ён мне праз гады, — ды нічога асаблівага ў той анкеце я не напісаў. Я напісаў тое, што кожны зь іх ведаў і што кожны думаў. Тое, што ёсьць... Ну, напісаў: «Камунізм — гэта гульня ў адныя вароты паміж ілгунамі й дурнямі», «Праграма Камуністычнае партыі — лухта, напісаная некім», а «Маральны кодэкс маладога будаўніка камунізму — мантра палітычна сьпелага ідыёта», ну і ўсякае такое. Зрэшты, гэта былі жарты. Я не зьбіраўся перадаваць ім гэты варыянт. Ня ведаю, як ён да іх патрапіў. Хаця я й не шкадую аб тым: от

жа весела было! Ты памятаеш? — засьмяецца ён. — Яны ж там насіліся тады, што тыя прусакі пад сьвятлом!...»

О, Госпадзе!

Шчыры да ўпартасьці! Наіўны да безразважнасьці!

Як зьбіраеся жыць ты — у гэтым безнадзейна неласкавым, марозна-кусільвым, ашчэраным Сьвеце?!

Ты плачешь? Не плачь.

Взгляни лучше вверх

На эти тяжелые тучи.

Там дождь ледяной

Превращается в снег,

Празднично бел и могучий.

Он будет блистать, вызывая у всех

То нежность, то детскую радость.

А слезы — они переплавятся в смех,

Ты подожди только малость.

16.

Нядзельная раніца.

Дзьве вясёлыя разьбітныя цёткі — цётка Аня й цётка Маня — прыйшлі да нас у госьці.

Цётка Маня — маціна старэйшая сястра. Яна трапіла ў Менск у 1944-м пасля ягонага вызваленьня, калі там пачалі будаваць аўтазавод. Яе, 17-гадовую камсамолку, мабілізавалі на ахову будаўніцтва. Там яна пазнаёмілася з былым партызанскім камандзірам і выйшла за яго замуж. Яны абое адпрацуюць на аўтазаводзе аж да самае пэнсіі.

А цётка Аня — іхная траюрадная сястра, жонка іхнага брата Мікалая — «вечнага партызана».

Цёткі прыйшлі ў адведкі. Пасля чаркі яны пачуваюцца яшчэ больш жыццярэдаснымі й смелымі.

— Пятро! Як гэта дзіцё не пахрысьціш? — дражняць яны майго партыйнага бацьку, які ж... дык... павінен быць атэістам. Замест бацькі гэта ж я — адказваю лаянкай на нейкай сваёй мове.

— Ого! А што галосная!

— А-а... равець бясконца. Як ніхто, — уздыхае мама.

— Пятро, то ж нягожа! Трэба табе яе ўпарадкаваць. Га?

І вось яны са сьмехам, блазнуючы, запіхваюць мяне ў торбу. Саша, зьбянтэжаны такім паваротам, стаіць разгублены.

— Бач, хлопе... калі яна ўжо такая крыкуха — мы яе забяром! — Саша ўскоквае дзікай кошкай і ўчэпліваецца рукамі й нагамі ў ручку торбы, кусае цётчыны рукі.

— Ірынка! Наша дачушка! Мама, яны забіраюць яе! Не аддавай!

— Ай, сыноч, яна благая. Равець во дзень і ноч. Я так стамілася. Не магу больш зь ёй. Давай аддадзім яе.

— Я!.. Я сам буду яе гадаваць!

17.

Праз увесь прамерзлы горад, схаваную ў звычайнай торбе, мяне прывезлі ў Касьцёл сьвятых Сымона й Алены, што на плошчы Леніна каля Дому ўраду.

Наш улюбёны Чырвоны касьцёл цудам ацалеў у апошнюю вайну. Некалі пабудаваны быў як каталіцкі касьцёл на сродкі аднаго багатага гараджаніна ў памяць пра сваіх памерлых дзяцей. Але пасля рэвалюцыі каталікі ж былі забароненыя, і цяпер тут ідзе праваслаўнае набажэнства. Пазьней забароняць і яе, і там атабарыцца Саюз кінэматаграфістаў, што й выратуе будынак ад поўнага «рэволюцыйнага пераабразавання».

...Я сяджу на руках абедзвюх маіх цёткаў. Разамлеўшы й падабрэўшы ад цёплага водару, я цікаўна разглядаю дзіўныя пакой, прыгожыя іконы, пакрытыя белымі з чырвоным ручнікам, агеньчыкі свечак. Сьвятар у пазалочанай вопратцы гаворыць дзіўнавата незразумелымі словамі й махае перад намі нейкай дымнай штукі. Потым ён пырскае на мяне вадой, перахрышчвае й надзявае мне на шыю маленькі крыжык...

Мяне назвалі Ірынай. Імем, якое выбраў для мяне мой брат.

...Праз гады, калі людзі будуць казаць, што я такая цяроплівая й цяроплівая, ці дзівавацца маёй цудоўнай устойлівасці да марозу, — я буду адказваць: гэта таму, што ў мяне аж дзве хросныя маці. Ну, а мароз... а з Марозам мы ж проста — «малочныя браты».

* * *

Не шутят такімі рэчамі,
Но кожнай прожилкой в судьбе
Я верю: меня завещали
На этой планете тебе.

Бери же любовь! И печали
В смущенной душе не таи...
Меня, как огонь, передали
В неловкие руки твои.

Саша памёр пахмурным лістападаўскім днём 1996 году, калі яму было сорок. Памёр ён ад тае сацыяльнае бяды, што набыла памеры эпідэміі ў нашай краіне. Ён аказаўся слабым перад хваробай, якая замяніла Любоў у нашым доме на Злосць і Боль.

Той, хто мусіў нарадзіцца жураўлём, хацеў бачыць Сьвет дасканалым... і выбраў доўгі й пакутны шлях адыходу зь яго.

Мама ня бачыла ягонае сьмерці: яна памерла на два гады раней. Бацька ж пакінуў сям'ю даўно: маючы дзве вышэйшыя адукацыі, ён так і ня змог пракарміць сям'ю за свой заробак. Развод быў такім бурным, што ён так да нас больш і не прыходзіў, а свайго сына пабачыў пасля 23-гадовае разлукі толькі ў дамавіне. Праз год я пахавала й яго.

Пасля Сашавае сьмерці я знайшла ў ягоных рэчах два сшыткі, сьпісаныя ягоным прыгожым дробным почыркам. Два сшыткі вершаў, напісаных на «правільным языке» без адзінай памылкі й пра якія я ня мела раней ніякага ўяўленьня.

Ягоныя прыгожыя, мудрыя, неабсяжныя, дзівосна прароцкія вершы.

Путь простерся за чертой конца пути —
Парадокс, противоречье, вызов безднам...

І толькі гэтыя вершы й той маленькі крыжык, які я выпадкова знайшла ў старых сямейных паперах, калі выпраўлялася ў Канаду, грэюць тут мне душу, адморожаную там — у маёй цяпер далёкай, цудоўнай, крохкай, непадатлівай краіне.

Тая Зіма была вельмі халодная...

Я ненавижу всякое насилие.
Но худший тип — насилие добра:
под каблуком хрустят чужие крылья,
зато идет по правилам игра.

Я не играю в жизнь — мои ошибки
зачтутся мне — не вам о них жалеть.
Вы говорите, нынче в моде скрипки?
Но с детства я предпочитаю медь.

Любить?! — Люблю.
Надеяться?! — Надеюсь.
Пускай легко обидеть и сломать,
Но никогда не выбить эту ересь
из тех, кто не боится умирать.

Я не боюсь. Я верю в воскрешенье.
Не там, а здесь. Бездонные миры —
соединятся люди во спасенье.
И к черту ваши правила игры.

2003 г.

Аўтарскі пераклад з ангельскае